

Литературата като история Историческо, фолклорно и литературно битие на Индже войвода

Евгения Иванова

Literature as History The Historical, Folkloric and Literary Life of Indzhe Voivoda Eugenia Ivanova

The Historical, Folkloric and Literary Life of Indzhe Voivoda According to documents Indzhe voivoda (died 1821) was the leader of a band of kurdjali (robbers) and a freelance in the Greek uprising. Cultural memory, however, makes him a hero and “people’s protector”, praised in many songs, stories and works of art. The text analyzes two story lines of Indzhe’s folk biography: the “transformation” of the robber into a protector and his death, localized in various places, but always - in Bulgarian lands, not where it actually happened. Along with the folk and artistic interpretations of the hero, family memory is also traced: the author has interviewed (with a gap of 32 years) two generations of the descendants of the „killer“ of Indzhe - Yanko from the village of Urum kyoy (now, of course - Indzhe voivoda in South-eastern Bulgaria). Completely different stories and different positioning of the hero along the scale good/evil gives reasons to outline the great influence of cultural memory thought of - however - as family one. If in the 1980s of the 20th century the cultural and family memory existed in parallel, now the cultural memory is been increasingly forming, manipulating, and substituting the family one. It seems possible to reinvent not only the collective memory - a procedure that is hardly been questioned now, but also the family memory which does not seem so significant for the formation of mentality, and therefore - conceived as constant.

Keywords: literature, history, cultural, memory, Indzhe Voivoda

За възприемането на литературата като действителен исторически разказ, в който се „вярва“, могат да се привеждат множество примери. Разбира се, най-натрапчивият е Вазов, чиито топоси (места, личности, събития) са основно градиво на националната памет. Като „основополагаща история“¹ се мислят не само Вазовите топоси, но и Вазовите интерпретации – процедура, твърде улесняваща конструирането им като мит. И макар – приел

¹ Тук заимствам терминологията на Ян Асман (Асман, Я. *Културната памет*, С., Планета 3, 2001).

образа на анонимен творец на истина – самият Вазов да не е сред най-помнените български фигури, неговите места, герои и сюжети (Шипка, Левски) неизменно са начело в колективния спомен².

В този текст ще проследя историческото, фолклорното и литературното битие на един друг герой – Индже войвода – не заради толкова категоричното му присъствие в националната памет, а заради изкушението да представя резултатите от теренни изследвания, извършени сред две поколения членове на едно и също семейство. Между двете изследвания има интервал от над 30 години.

Като литературен материал ще използвам разказа на Йовков (1926), не само защото е най-популярен, но и защото единствен той беше артикулиран в теренните изследвания³.

Ще проследя сюжета с „гибелта“ на Индже в югоизточната част на българските земи (Бургаско, Ямболско или Хасковско – според различните варианти), както и разполагането на образа му по скалата добро/зло или отсъствието на такова разполагане.

Документалните данни показват

Смъртта на Индже

през 1821 при Скулени на р. Прут в Молдова – като наемник при Александър Ипсиланти в Гръцката завера⁴. Фолклорните разкази и Йовков обаче неизменно разполагат гибелта му в българските земи. Повечето от тях фиксират село Урум кьой („Гръцко село“ – сега, разбира се, Индже войвода, Бургаско) или Урум ени кьой („Ново гръцко село“ – сега Българово, Бургаско). На една къща в Индже войвода още при първото ми посещение през 1983 стоеше плоча с надпис, че тук той е ранен през 1813, но повечето информатори „доказваха“, че е убит – от кмета на селото чорбаджи Янко Тодоров. Именно във въпросната къща, с представители на две от поколенията – наследници на чорбаджи Янко, проведох своите интервюта през 1983 и 2015.

В записаните през 19. век (1872) народни песни предпочитан вариант е смъртта. Тя се случва на различни места: просто сред гората („Пукна пушка сред гора“) или в „Мълима града голяма“ (неидентифицирано). Убиецът от

² Според изследването „Топоси на историческата памет“, Шипка (27%) и Левски (32%) не само са на първите места, но и в пъти превъзхождат следващите поред – Търново (11%) и Ботев (6%). (Иванова, Е. *Минало несвършващо*, С., НБУ, 2011, с. 213)

³ Индже е предполагаемият герой в недовършената повест на Пушкин „Кърджалия“ (1834), в романа на Михаил Чайковски със същото заглавие (1836), както и (вече назван) в романа на Константин Петканов „Индже войвода“ (1935).

⁴ Вж. Нейков, Б. *Факийско предание. Сбирки от народния живот*, С., Български писател, 1985, с. 334-335.

гората остава анонимен, а извършителят в Мълима е „малко момче”. Съществуват дори варианти, че убийството е дело на верния байрактар Кара Кольо: искал да провери дали войводата „го куршунъ не фата”, или пък – понеже тръгнал на поход в „света Неделя” и така нарушил християнското табу⁵.

Версията с Урум кой е записана малко по-късно (1890) през 19. век от Балчо Нейков, който уточнява дори датата на събитието: 1 юни 1813, Света Троица. В неговия разказ Индже е ранен, когато искал да влезе в къщата на някой си „Тодор или Михаил”. Гръмнал самият стопанин, а войводата издъхнал по пътя. Стопанинът не се казва Янко, но дъщеря му е Янула. Нейков описва дори вратата на къщата – същата, през която било стреляно.

Непосредствено след съобщението за вратата, без никакъв коментар, записвачът съобщава и друга версия:

Инджето бил убит от едно свинарче и на умираието го викнал напреде си и му рекъл: „Аферим бе, синко, и ази много майки разплаках, ама и ти моята разплака” – и казал: „Да го дарите и да го не закачате, защото и той е бабаитин.”

Нейков веднага добавя:

Не е истина, че е хортувал с убийцата си. Може би е поръчал да го не закачат – отмъстяват.

С това разказът завършва⁶.

Йовков също предпочита смъртта на Индже. При него селото е Урум ени кой, но денят е като при Балчо Нейков – Света Троица. Убиецът е момчето-свинарче, което тук се оказва собственият му син – грозният плод на греха му, на предишния му разбойнически живот като образ на злото.

*Индже го погледна - грозно, гърбаво, ниско, на челото му падаше нечиста сплъстена коса. Гледаше изпод вежди като звяр, измъкнат из дупката му. Но очите му се отделяха от цялата му грозота, хубави кафяви очи.*⁷

Йовков, разбира се, търси драматичната развръзка: наказанието идва, когато е вече ненужно, а уродливостта на детето трябва да подчертае също станалата ненужна хубост и гиздавост на самия Индже. За дълго време този драматизъм като че ли ще остане норма в интерпретациите на образа, но ще останат и известни колебания: всеки от разказвачите ще избира сам за себе

⁵ *Българско народно творчество*, Т. 2, С., Български писател, 1961, с. 573, 579, 686-688.

⁶ Нейков, Б. *Факийско предание*, с. 83.

⁷ Йовков, Й. Индже, <http://www.slovo.bg/showwork.php3?AuID=95&WorkID=229&Level=2>, последно посетено 20.11.2015.

си не само развитието на сюжета около раняването/умирането на Индже, но и положителната/отрицателната натовареност на персонажа.

„Компромисната” версия (първо – раняване, после – умиране) на Балчо Нейков ще бъде „поправена” в записаните по-късно песни (1950, 1960). В тях вече ще става дума само за раняване, локализирано на различни места: село Смавлии (днес – Руманя, Старозагорско) или – необозначено - „по пътуве и по пътеки”. Във варианта от 1950 „сама е пушка пукнала”, но (извън песента) самият изпълнител е добавил, че съществува мъла и за момче-свинарче, гръмнало на шега с една ръждива пушка. Вариантът от 1960 е отчетливо идеологизиран – там войводата е ранен от заптии, проводени от пашата⁸.

Краеведът от с. Черепово, Хасковско, Грозьо Шопов⁹ се колебаеше къде е истината за края на Индже: у Йовков или у Петканов. Беше сигурен, че войводата е убит (за убиването нямаше съмнения) някъде наоколо (Югоизточна България), но призна, че не знае на кого да вярва: на Йовков ли, според когото селото е Урум ени кьой, а убиецът е гърбавото, или на Петканов, който настоява върху Урум кьой и чорбаджи Тодор. Накрая отдаде предпочитанията си на Петканов, защото - в неговата интерпретация - дъщерята на чорбаджи Тодор Янула била влюбена в Индже и се готвела да избяга с него, та било по-правдоподобно бащата да го застреля. Освен това, Петканов бил роден наблизо (в Лозенградско) и би трябвало по-добре да познава събитията.

Краеведът нито за момент не проблематизира възможността разказът на Йовков и романът на Петканов да са художествена измислица. Представяше и двата сюжета като „истина” – независимо от видимите им противоречия.

Противоречията между различни „истини” не представляваха проблем и за информаторите ми от село Индже войвода през 1983.

Проведох интервюто си с Илия Янков – потомък на чорбаджи Янко – точно под паметната плоча със споменатия надпис: Индже бил **ранен** именно тук, точно на 6 юли 1813.

В нощта, когато кърджалиите нападнали селото, Индже почукал най-напред на портата на чорбаджи Янко. „Отвори ми, или ще ти изпия кръвта!” – казал. „Ти моята или аз – твоята!” – отговорил дядо Янко и гръмнал през ключалката. После избягал в гората през задната портичка. Дружината забрала кехаята на селото да ги води, взели два коня и едно халище, сложили Инджето и го занесли на Дервентжик. Той поискал вода от кладенчето и умрял. (к.м. –

⁸ *Българско народно творчество*, Т. 2, с. 575, 577, 686-687

⁹ Шопов, Г. Черепово в далечното минало и паметници, ръкопис, 1980, с. 60-61, 65. През 1983 разговарях с г-н Шопов, който ми подари екземпляр от книгата си, написан на машина и подвързан с твърди корици. Устният му разказ не се различава от изнесеното там. Той беше единственият информатор, чел романа на Константин Петканов.

Е.И.) *А кехаята Георги избягал и съобщил за смъртта му. После се изяснило, че жената на Индже го предупреждавала да не ходи в Гръцкото село (Урум кьой), защото те са „курушумджиш“, а той казал: „Мене ме куришум не фата!“*¹⁰

Погребали Индже с много жълтици и оттогава иманярите търсят гроба му, пълен със скъпоценности, но нищо не са намерили – добави информаторът.

Иманярските страсти около гроба на Индже са разпалвани многократно, включително – и чрез предсказания на баба Ванга. Говори се за змия-пазител, ухапала не един, за полудели търсачи, орисани завинаги да бродят около прокълнатото съкровище. Иманярските заклинания, свързани с Индже, не се различават от множество подобни сюжети. По-интересното в случая е друго: имането се локализира около село Урум ени кьой – заради разказа на Йовков, превърнат не само в норма, но и в основополагаща истина¹¹.

Попитах Илия Янков дали Йовков е сбъркал, като е разположил събитията в село Урум ени кьой и е провъзгласил за убиец гърбавото дете.

*Не е сбъркал – беше отговорът. – След като си тръгнал от нашето село, Индже отишъл в Урум ени кьой и там станала случката с гърбавото. Щом го е писал човекът – вярно е!*¹²

После преразказа Йовков с големи подробности. Не пропусна нито Пауна, нито Сяро Барутчията, нито баба Яна Калмучката. Пропусна единствено да проблематизира възможността един и същи човек (макар войвода и герой!) да умре два пъти...

Несъответствието между разказа на информатора и текста на плочата, окачена върху собствената му къща, засягаше не само раняването/убиването на Индже. Легендарното събитие беше и отместено назад във времето. Въпреки отбелязаната (предполагам - от някой музеен работник) година 1813, и Янков, и останалите информатори от селото настояваха, че смъртта е настъпила преди 300 години – класическа митологична цезура между архаично и сегашно.

И пак под плочата, 32 години по-късно, разговарях с дъщерята на предишния ми информатор, вече покойник - Мария, която знаела за Индже от баща си („баща ми много четеше“) и от дядо си, но и от телевизия СКАТ.

Предавам разказа ѝ, основан, според нея, главно на родовата памет:

¹⁰ Иванова, Е. Митичните вярвания на населението от областта Странджа-Сакар. - *Море*, 2, 1986, с. 332-333. Този „предсмъртен“ разговор на Индже е намерил място и в множество песни, където го предупреждават ту жена му, ту Кара Кольо.

¹¹ Аршинков, К. Златото на Индже взе ума на трима иманяри. - *Стандарт*, 03.07.2004.

¹² Иванова, цит. съч., 1986, с. 335.

Индже първоначално бил йеничарин. Идвал по селата със зурни и заптиета. В нашето село дошъл да заграби приходите от данъците за хазната, които чорбаджи Янко (като мухтарин) събирал от хората.

Като разбрал прадядо ми, че ще идва да граби, взел една стара пушка, запънал я през процепа на вратата и гръмнал. Тази врата (от старата къща, която помня) – много дебела и масивна - първо я носеха на Босна, на събора, после – на Петрова нива, накрая я откраднаха... Ранил го, а хората му го закарали в гората да се оправи. Това са легенди – че уж му направили фиктивно погребение, за да го мислят за умрял и да не го преследват.

*За това, че е загинал в Румъния, знам от дядо си.*¹³

Жената е образована, живее в Бургас. В Индже войвода идва само през лятото. Изобщо не подложи на съмнение версията с раняването и категорично заяви, че „Йовков се базира на легенди”.

Устоях на изкушението да споделя с нея разказаното от баща ѝ, който сякаш „не знаеше”, че Индже е загинал в Молдова. Затова не успях да удостоверя със сигурност дали тя и аз сме слушали различни разкази. Изглеждаше ми все едно кой точно от членовете на рода е „поправял” родовия „спомен” – в следствие от странични натрупвания – информационни или художествени. Самото позоваване на „Румъния”, която – по времето на Индже – все още не съществува, е едно от доказателствата за това „поправяне”. Очевидно е, че и тя, и баща ѝ „много четат”, очевидно е, че четенето до-сътворява сюжета (ако се откажем от възможността да го е конструирало изцяло)¹⁴.

Мария не знаеше защо и кога са прекръстили селото „Индже войвода”. Попита един възрастен човек, който отговори „1932”. (Точната година е всъщност 1934 – времето на голямата реформа в топонимията, извършена от правителството на „Звено”.)

Не помнеше и кога са поставили плочата. „Има към 30 години” – мислеше. Не ѝ казах, че преди 32 години плочата вече съществуваше. По-важна ми се стори поредната производна на числото 3 – резултат, вероятно, от същата митотворческа манипулация, извършена от баща ѝ чрез „отместването” на сюжета „преди 300 години”...

В кметството пък смятаха, че „Янковите може и да са махнали плочата,

¹³ Теренен материал на автора, септември 2015.

¹⁴ Наистина, когато през 1983 записах разказа на Илия Янков, „Факийско предание” на Балчо Нейков все още не беше публикувано. Отдавна познати обаче бяха преразказите му, направени от Петко Росен, както и усърдните издирвания на странджанския краевед Горо Горев, изключително популярен в Бургаско.

Приятелят на Йовков Петко Росен, впрочем, казва на едно място: „Проста измислица е, че Инджето е убит от някакво уродливо свинарче. Тоя юнак над юнаците „со звезда на челото” забягва надалече и с увереност може да се твърди, че е същинският герой на Пушкинова Кирджали.” (Росен, П. През гори зелени, С., Български писател, 1982, с. 66.)

като правиха ремонт.”

В кметството ми казаха също, че „кметът най-много знае. Бил е морски капитан, но много е чел.”

„Какво пък знае кметът? – чудеше се Мария. - Каквото е прочел...”

Кмета, за съжаление, го нямаше. Опитах се да компенсирам липсата му, като поговоря с възрастните мъже, настанени по пейките на площада.

Никой от тях не спомена Йовков.

Гордееха се със старото име на селото – Урум кьой, но не издаваха какво е отношението им към гърците¹⁵. Колкото до сегашното име, обяснението за него беше следното:

Имало един разбойник – Индже. Тук са го ранили, затова се казва така селото.

Тази категоричност на определението „разбойник”, както и еволюцията между неразличаването/различаването на добро и зло в интерпретациите на

Образът на Индже,

ме задължават да анализирам не само „прераждането” му от кърджалия в „народен закрилник”, но и колебанията в отношението към него.

Повечето народни песни, записани през 19. век, не различават добро и зло в образа на Индже. Наистина, гората се е „разтъжила”/ „разплакала” заради липсата на юнаци и – когато героят откликва на тази тъжба – би трябвало да го мислим като юнак, не като разбойник. Все пак, отношението е по-скоро индиферентно, отколкото категорично положително¹⁶. Само в една от тези по-ранни песни (записана от Дозон) Индже обира царската хазна и раздава придобитото на пирдопските абаджийчета, настанени в Стамбул¹⁷.

В разказите за кърджалии, където Индже липсва, отношението към тях е, разбира се, само отрицателно. Интересно е да се проследят песните за Кара Фейзи, чиито безчинства Индже обичайно споделя, за да се отчленят разликите. В тях се говори за „зулуми”, за „турска вяра лошава”, редят се покъртителни епизоди с обезглавен владика, с изтезаван пред очите на годе-ницата си юнак, с честни моми, направени „на гевендии”...¹⁸

Разликата проличава отчетливо, когато озлочествените девойки се молят

¹⁵ Мария, потомката на чорбаджи Янко, обаче имаше версия за „Гръцкото село”: *Селото преди е било гръцко. Обаче нашите набили гъркините с кобилиците на кладенеца и така ги изгонили. Вече няма гърци.* (Теренен материал на автора, септември 2015.)

¹⁶ Българско народно творчество, С., Български писател, 1961, Т. 2, с. 573, 579, Т. 3, с. 350)

¹⁷ Пак там, Т. 3, с. 351-355.

Остава неясно защо са ошастливени сравнително заможните абаджийчета от Стамбул, а не най-бедните селяни.

¹⁸ Пак там, Т. 3, с. 357-366.

за пощада. Тогава -

*Индже войвода молба приема,
Кара Фейзи измола нема.*¹⁹

Възможно е в тази песен (публикувана от Безсонов през втората половина на 19. век) да се появява „щадене” на „своя” персонаж: независимо от отношението към него, Индже навсякъде се мисли като българин.

Във „Факийско предание” Балчо Нейков дори го поставя сред главните действащи лица на Странджанското „въстание”, подготвяно уж през 1806 от Вълко Бинбелов и Никола Узуна (предци по майчина и по бащина линия на Стефан Караджа²⁰). Индже е определен за „народен войвода”, натоварен със задачата да „смрази” кърджалийския водач Кара Фейзи и местния аянин Юмер Дразу, които взаимно да се унищожат и така „бунтовниците” да добият надмощие и да се снабдят с оръжие и пари, необходими за народната кауза. След успеха на начинанието, Индже щял да развее над Странджа „българско знаме”. (Разбира се, конкретно знаме не е посочено.)²¹

Националният ангажимент на героя се проявява и в първото му – фиктивно – отделяне от Кара Фейзи, когато настоява пленниците турци да се предават на „турските кърджалии”, а българите – на „българските кърджалии”²².

Непосредствено след този акцент Нейков развива мотива „на всяк сноп и жълтица” – основният сюжет, който за в бъдеще ще очертава прелома между „лошия” и „добрия” Индже – независимо от последователността на събитията.

Във „Факийско предание” преломът някак си се е състоял преди този епизод, защото жътварките вече пеят песента в прослава на героя и едва тогава той им дава жълтиците²³.

Сюжетът е публикуван като отделно предание в „Периодическо списание” през 1893. Тъй като, вероятно, издателите са се колебаели в „правдоподобие” му (заради все още неубедителното разполагане на героя по скалата добро/зло), под линия е добавена бележка за извършена манипулация:

¹⁹ Пак там, Т. 3, с. 359.

²⁰ В някои интернет-сайтове Индже е представен с портрета на Стефан Караджа. (вж. напр. https://www.google.bg/?gfe_rd=cr&ei=OdVZVs6VDrGz8wfl1LrQBQ&gws_rd=ssl#q=%D0%B8%D0%BD%D0%B4%D0%B6%D0%B5+%D0%B2%D0%BE%D0%B9%D0%B2%D0%BE%D0%B4%D0%B0&start=0)

²¹ Нейков, цит.съч., с. 59-60, 63.

Според документалните данни, които привежда В. Мутафчиева, нито Кара Фейзи, нито Индже са участвали в т.н. „Странджанска буна” от 1803 – локална междуособица, предизвикана от местен аянин и кърджалийски главатар – и двамата турци. Няма сведения и за подготвяно от българи въстание в тези географски ширини и по това време. (Мутафчиева, В. Кърджалийско време, С., БАН, 1993, с. 299-300).

²² Пак там, с. 65.

²³ Пак там, с. 66-67.

Според преданието тая постъпка на Инджето се дължи на хитростта на дядо Никола Узун. За да привърже по-яко чувството на Инджето към интереса на българете, Никола Узун накарал момите да му измислят песен, в която да го хвалят като български защитник. Тази именно песен зачул сега Инджето в нивите и от него ден той решително се обявил на страната на българете.²⁴

Самият Балчо Нейков обаче не е толкова „решително“ категоричен: в неговата версия Индже се бави да подпали кулата на Дразу и Вълко Бинбелов го упреква за това. Не е пропуснат и задължителният продажен грък Тодор (дали няма връзка с чорбаджи Тодор/Янко Тодоров от Урум кой?), който нарича „революцията“ „чисто българска“ и обявява, че дори Кара Фейзи уж участвал в нея, защото бил потурнак, значи – българин. Страшният кърджалия дори е сравнен със сръбския народен герой Кара Георги²⁵.

Най-накрая кулата е подпалена, но в нея – заедно с хората на аянина и беззащитните му ханъми – изгаря и богатството, предвидено да послужи за народната кауза. „Добрите“ Бинбелов и Индже отчаяно страдат, а „лошите“ кърджалии се спускат да гасят. Когато виждат, че гасенето е невъзможно, разпъват черги, върху които да скачат затворените вътре. Доброто и злото твърде се объркват. Важното за разказвача е окончателното разделяне на Индже от Кара Фейзи, ознаменувано от голям гуляй, по време на който се изпило много вино и ракия и били убити четирима вързани турци. Въпреки това, обикновените турци говорят за Индже така:

... Индже войвода беше бабаит, никому зло не е сторил, а все добрини е правил, а караевренските бейове и Кара-Феизовите шайки, наречени под общото име кърджалии, гдето злини ни сторихте, не може ги издума език, нето може да ви ги изпише книга и затова недейте дири Инджето, понеже той само за ключок-стамболиите е лошав, а за другите е бил много добър, и затова вий, ако не ни напуснете страната и ни дадете и ний да се успокоим колко-годе, то ще станеме да се оплачеме на царя и даже и на него ще кажеме, че Индже войвода е бил бейзаде (от благороднически род – Е.И.), а другите – едно божие наказание над страната равногорска и хасикийска.

Именно в очертаването на „другите“ (Кара Феиз, царския аскер) като „враг“ окончателно кристализира „добрият“ Индже, сравнен (вече не от подлия грък, а от самото предание) със сръбския Кара Георги.²⁶

Йовков също отбелязва Странджанската буна с Вълко Бинбелов и Никола Узун, но някак мимоходом, без подробности, за да съсредоточи – веднага след това – вниманието си върху Урум ени кой и убиването на Индже.

²⁴ *Българско народно творчество*, С., Български писател, 1963, Т. 11, с.442.

²⁵ Нейков, цит. съч., с. 76-77

²⁶ Пак там, с. 78-83.

Тъй като, очевидно, предпочита драматизма пред „историзма“ на подпазената кула, Йовков фиксира прелома у героя върху сюжета с жълтиците, като размества причинно-следствената връзка в полза на правдоподобието: кърджалията, потиснат от образа си на страшилище за хората, оставя на нивата жълтици за жените. Едва след това те му съчиняват песен.

За да подсили драматизма между „Индже – преди“ и „Индже – след“, авторът сгъстява краските в образа на „лошия“ герой. Той и дружината му връхлитат селата „като вълци на стадо“. Посичат, палят, грабят сред женски писъци и детски плач.

Никога не делеше доброто от злото, никога не беше се запитвал кое е грях и кое не. Гробища и пепелища оставаха след стъпките на коня му, името му задаваше страх и трепет.

Преломът е очертан по-пестеливо – само чрез „първата усмивка през тая пролет“ – усмивка обаче, предизвикана не от гърчовете на врага или от каната с вино, а от намерението да направи **добро**...

И тогава:

Разнесе се пак славата на Индже, заговориха за него всички. И сега славата му беше много по-голяма, отколкото по-рано. Защото Индже не бастиваше села и касабии, не колеше, не убиваше. Индже сам гонеше сега кърджалиите, трепеще хайдутите и обирниците по пътищата.

Едва тогава жените изпяват песента - „за Индже млада войвода: как води дружина от тристамина; как гората и планината плаче за Индже, за да я отърве от хайдути; как милост има Индже за сиромаси...“

И героят проронва първата сълза през живота си.

Йовков разполага „добрия“ Индже между първата усмивка и първата сълза.

Нататък следва сюжетът със Странджанската буна, въведен като че ли единствено, за да могат войводите да повторят няколко пъти: „Каквото е намислил Индже – добро е!“

Наистина, в рано записаните песни и особено в преданията, възпроизведени от Балчо Нейков, се появява (понякога – твърде смътно) и образът на „добрия“ Индже. Макар че дарява заграбеното имане на някакви си „абанджийчета“, вместо на най-големите сиромаси, или проявява небрежност в бунта, а после гуляе, докато горят запалените от самия него невинни хора, преломът между добро и зло е – макар и недостатъчно убедително – очертан. Едва майсторството на Йовков обаче не само акцентира прелома, но и успява да зафиксира „положителния“ образ, като го превръща в норма.

В по-късно записаните песни (напр. 1960) Индже е по-категорично определен като „добър“ – отново чрез посочването на „врага“: заптиите и па-

шата²⁷.

Както вече изясних, правнукът на „убиеца“ чорбаджи Янко от Урум кьой не се съмняваше в нормата „Йовков“, но – разбираемо – докато разказваше родовия спомен, се опитваше да „оправдае“ працядо си. „Историята“ му прилича на заимствана от Дюма:

Янко бил от Карлово или Калофер, не съм сигурен, кръгъл сирак. На младини направил беля (не казва каква – Е.И.) и го затворили в Диарбекир. Там имало и един турчин, осъден на доживотен затвор. Турчинът разказал на Янко за скритото си имане, което било в едно дърво край село Царево²⁸. Янко излязъл от затвора, намерил парите и станал мухтарин в село Урум кьой. Управлявал селото дълго, защото бил справедлив и хората го уважавали.²⁹

А после гръмнал Индже...

Докато ми преразказваха Йовков, Илия Янков и останалите информатори от селото през 1983 не проблематизираха образа на Индже, но бяха съгласни, че е „народен герой“ – би трябвало да се предполага – „добър“.

„Добър“ беше и убиецът му чорбаджи Янко...

През 2015 дъщерята Мария – без специално да я питам – беше категорична:

Тогава не е бил закрилник! Добър станал после. Уж, де...

И мъжете на площада го нарекоха „разбойник“...

* * *

През 1983 Йовков все още беше норма. За да не накърнят нормата, информаторите отпреди 32 години дори разказваха като еднакво валидни Йовковия сюжет и сюжета със „собствения“ си герой чорбаджи Янко и така допускаха един човек да умре два пъти. Сюжетите – единият, продукт на културната памет, формирана от разказа на Йовков (и нормативирана, вероятно, от образованието), и другият, изобретен от родовата памет – функционираха успоредно. Именно тази успоредица във функционирането им създаваше колебливото, неубедително разполагане на Индже по скалата добро/зло. Именно тя би могла да обясни липсата на проблематизиране на образа в положителна или в отрицателна посока и да направи правдоподобна възможността убитият и убиецът да са едновременно „добри“.

²⁷ *Българско народно творчество*, С., Български писател, 1961, Т. 2, с. 577

²⁸ Информаторът не уточни кое Царево има предвид. Напомням, че през 1983 сегашното Царево (преди – Василико) се казваше Мичурин. Времето от 1934 до 1950, когато името му също е Царево, няма как да се свърже с Индже и чорбаджи Янко.

²⁹ Иванова, цит. съч., 1986, с. 333.

Ако в рано записаните песни и в преданията, пресъздадени от Балчо Нейков, липсата (или оскъдното присъствие) на такова проблематизиране биха могли да бъдат обяснени и с индиферентността на митичното съзнание към нравствените опозиции, в разположението на разказите от с. Индже войвода през 1983 би трябвало да търсим по-скоро опит за „примиряване” на родовата и културната памет.

През 2015 Йовков, изглежда, вече не е норма за историчност, а „легенди”. В паметта от 2015 в по-голяма степен се търси правдоподобие и „нагласяне” на сюжета около почерпените от други книги и медии представи за „историчност”. Паметта се разпластява, мултиплицира, обраства с „научни” допълнения. И в същото време убеждението, че разказът е „усвоен” от баща и дядо, остава непоклатимо. Ако през 1983 родовата и културната памет функционираха успоредно, без да се докосват една друга, сега – предполагам, несъзнателно – едната е вписана в другата. Нормата, чрез която културната памет допълва, изменя, манипулира родовата, вече не е една единствена (Йовков, например). За „достоверност” претендират множество норми (някои от тях – също литературни), които преформулират „новата” родова памет, мислена задължително като „стара”.

Двата „семеини” разказа, записани с интервал от 32 години³⁰, са, надявам се, убедително доказателство за възможността да се изобретява не само културна памет – манипулация, която едва ли вече се подлага на съмнение, но и родова памет, изглеждаща не толкова значима за формирането на мантилет и поради това – мислена като неизменна.

Литература

- Аршинков, К. Златото на Индже взе ума на трима иманяри – *Стандарт*, 03.07.2004 (Arshinkov, K. Zlatoto na Indje vze uma na trima imanyari – *Standart*, 03.07.2004)
- Асман, Я. *Културната памет*, С., Планета 3, 2001 (Assmann, J. *Das kulturelle Gedachtnis*, Munchen, Verlag C.H.Beck, 1997)
- Българско народно творчество*, т. II и III, С., Български писател, 1961, т. 11, 1963 (*Bulgarsko narodno tvorchestvo*, v. II, III, S., Bulgarski pisatel, 1961, v. 11, 1963)
- Иванова, Е. (съст.), *Минало несвършващо*, С., НБУ, 2011 (Ivanova, E. (ed.) *Minalo nesvarshvashto*, S., NBU, 2011)
- Иванова, Е., Митичните вярвания на населението от областта Странджа-Сакар. – *Море*, 2, 1986 (Ivanova, E., Mitichnite vyarvania na naselenieto ot oblastta Strandja-Sakar. – *More*, 2, 1986)
- Йовков, Й. Индже, <http://www.slovo.bg/showwork.php3?AuID=95&WorkID=2296&Level=2>, последно посетено 20.11.2015 (Yovkov, Y. Indje, <http://www.slovo.bg/showwork.php3?AuID=95&WorkID=2296&Level=2>, 20.11.2015)
- Мутафчиева, В. *Кърджалийско време*, С., Издателство на БАН, 1993 (Mutafchieva,

³⁰ Ако бях отишла в Индже войвода две години по-рано, щях и аз да се впиша в една от производните на митическото число 3.

- V. *Kurdjaliisko vreme*, S., BAN, 1993).
- Нейков, Б. *Факийско предание. Сбирки от народния живот*, С., Български писател, 1985 (Neikov, B., *Fakiisko predanie. Sbirki ot narodniaivot*, S., Bulgarski pisatel, 1985).
- Росен, П. *През гори зелени*, С., Български писател, 1982 (Rossen, P. *Prez gori zeleni*, S., Bulgarski pisatel, 1982).
- Шопов, Г. *Черепово в далечното минало и паметници, ръкопис*, 1980 (Shopov, G., *Cherepovo v minaloto i pametnici*, manuscript, 1980).